

QARAQALPAQ JIRAWSHILIQ MEKTEBINIŃ TIYKARIN SALIWSHISI SOPPASLI SIPIRA JIRAW

Yaxiyayeva Shaxnoza

ÓZRIAQQ bólimi Qaraqalpaqstan gumanitar ilim izertlew inistituti doktoranti.

Nawrızbaeva Ayımxan.

ÓZMKOMI Nókis filialı asissent oqıtıwshısı.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.10790761>

Annotaciya. *Bul maqalada qaraqalpaqlarda jirawshılıq óneriniń qáliplesiwi, jirawshılıq mektebine tykar salǵan Soppaslı Sıpıra jiraw haqqında boladı. Soppaslı Sıpıra jirawdıń dóretiwshilik jolı, onıń shıǵarmalarınıń ideya-tematikası, mánis-mazmunı, jiraw haqqında alımlardıń bahalı pikirleri keltirilgen.*

Gilt sózi: *Jiraw, qobız, terme-tolǵaw, dástan, miyras, baqsı, qıssaxan, sheshen.*

SOPPASLI SIPIRA JIRAW IS THE FOUNDER OF THE KARAKALPAK PAWN SHOP

Abstract. *This article is about the development of the usurious craft among the Karakalpaks, the usurer Soppasli Supyr, the founder of the usurious school. Soppasly Supyra cited valuable opinions of scientists about Zhirov's creative path, the idea-theme, the meaning and content of his works.*

Key words: *Zhirov, kobiz, terma-jir, dostan, miiras, bakhshi, kissahan, Chechan.*

СОППАСЛИ СИПИРА ДЖИРАВ – ОСНОВАТЕЛЬ КАРАКАЛПАКСКОГО ЛОМБАРДА

Аннотация. *В данной статье речь идет о становлении ростовицкого ремесла у каракалпаков, ростовицке Соппасли Супыре, основателе ростовицкой школы. Соппаслы Супыра привел ценные мнения ученых о творческом пути Жирова, идее-теме, смысле и содержании его произведений.*

Ключевые слова: *Жиров, kobiz, терма-джир, достан, миирас, бахши, киссахан, чечан.*

Qaraqalpaq xalqı ázel-ázelden kórkem ónerge janı qumar xalıq ekenligi onıń bay mádeniy ótmishi xalıq awız eki dóretpeleri arqalı bizge shekem jetip keldi. Bul mádeniy miyrastıń bizge jetip keliwinde jirawlar, baqsılar, qıssaxanlar, sheshenlerdiń ornı ayırıqsha.

Solardıń ishinde qaraqalpaq jırawshılıq óneri kúta eski dáwirlerden berli kiyatırǵan bolıp, baqsılar hám qıssaxanlar ónerinen burın payda bolǵan. Jırawlar xalıqtı watan súyispenshilik ruwxında, er-azamatlardı watandı qorǵawǵa qanday waqıtta da tayın turıwǵa, batırılıqqa tayarlaǵan. “Jıraw” sózi jergilikli alımlarımız N.Dawqaraev, Q.Maqssetov, Q.Ayımbetovlardıń keltiriwınshe jır sózinen kelip shıǵıp jırlayman degen mánisti bildiredi dep keltirip ótedi. Jırawlardıń saz áspabı qobız bolǵan. Qobız saz áspabınıń qalay hám qaytip dórelgenligi haqqında elimizde kóp ápsana hám ańızlar bar.

Qaraqalpaq xalqında Soppaslı Sıpıra jıraw, Jiyen jıraw, Shańqay jıraw, Jiyemurat jıraw, Nurabılla jıraw h.t.b. jırawları bar.

Solardan Soppaslı Sıpıra jıraw XIV ásirde jasaǵan qaraqalpaq jırawshılıq mektebinıń tiykarın salıwshısı bolǵan. Jıraw haqqındaǵı maǵluwmatlar qaraqalpaq filologiyası iliminde 30-40-jııldan baslap-aq kózge taslanadı. Bul haqqında N.Dawqaraev, I.Saǵıytov, Q.Ayımbetov, M.Nurmuxammedov, Q.Maqssetov, K.Mámбетov, S.Baxadırovala hám basqa da alımlardıń miynetlerinde de bir qansha táreli pikirler ortaǵa taslanǵan.

¹Filologiya ilimleriniń doktorı N.Dawqaraev 1946-jılı jaqlaǵan kandidatlıq dissertaciyasında “Qaraqalpaq ádebiyatınıń saǵası noǵaylı zamanındaǵı kórkem sóz sheberleri Soppaslı Sıpıra jıraw, Asan qayǵı, Jiyrenshe sheshenlerden baslanadı degen pikirlerdi” aytqan edi.

Soppaslı Sıpıra jırawdan bizge shekem birnesshe tolǵawları hám Edige dástanı jetip kelgen. Professor Q.Maqssetov “Ele kóp túrk qáwimleri Noǵaylı yamasa Altın orda xanlığı qaramaǵında jasap turǵan bir dáwirde ómir súrgen qazaq, bashqurt, tatar, noǵay folklorında atı keńnen saqlanǵan Qaraqalpaq jırawları saǵasında turǵan XIV ásir kórkem sóz sheberi Soppaslı Sıpıra jıraw boldı” dep jazǵan edi.

Haqıyqatında sol dáwirde bárshe túrkiy tilles xalıqlar qáwim bolıp jasaǵanlıqtan Soppaslı Sıpıra jıraw bárshe xalıqlarǵa ortaq. ²Soppaslı Sıpıra jırawdı qazaqlar Sıpıra jıraw Sarǵıltay ulı, noǵaylar Sıbıra yıraw, bashqurtlar Sıbray yamasa Habray yırsı dep kórsetedi. Soppaslı Sıpıra jıraw atın birinshi bolıp ádebiyatqa qazaq ilimpazı Shoxan Wáliyhanov kirgizdi.

Soppaslı Sıpıra jırawdan birqansha terme-tolǵawlardıń jazıp alınıwı qalaberse Edige dástanınıń jazıp alınıwı qaraqalpaq arasında jıraw ornın belgilep berdi.

Sonıń ushında Muxtar Magawin “Soppaslı Sıpıra jıraw qaraqalpaq ádebiyatındaǵı eń úlken eposın, jırawlar mektebinıń negizin salıwshısı bolıp sanaladı” dep biykarǵa aytpaǵan. Soppaslı Sıpıra jırawdan bizlerge Babańmam,

Awız ayǵaq til tayǵaq, Tóreler, Qırımńıń qırıq batırı, Bir degende ne jaman hám taǵıda basqa tolǵawları jetip keldi. Bul tek bizge jetip kelgeni al jetip kelmegeni qansha? Haqıyqatında Jiyeń jıraw, Shańqay jırawlar Soppaslı Sıpıra jırawdın nár alıp, terme-tolǵawların esitip búgingi kúńgi shekem kelgen.

Soppaslı Sıpıra jıraw tolǵawlarında kópti kórgen qáriya hám danışpan jıraw sıpatında kórinedi. Sonıń menen birge Soppaslı Sıpıra jıraw xan aldında tolǵaw aytqanda tek onıń saltanatın, patshanı maqtap jırlamastan xalıqtıń awır ayanışlı awhalın óz jırlarında súwretleytuǵın qorıqpas batır adam bolǵan.

Xalıqtan jıynalǵan maǵluwmatlarǵa qaraǵanda Soppaslı Sıpıra jıraw bir júz alpıs jas jasaǵan qariya. Onıń óziniń aytqan sózlerine qaraǵanda toǵız mártebe xanlardıń basqospa májlislerine qatnasıp, toqsan altı xandı kórgen. Hár májliste 11 patshanıń aldında sóz sóylep, toǵız xannıń sarqıtın jep, toqsan kúńlik saparda bolǵanlıǵı ayıladı.

Biraq tariyxıy dárekte Soppaslı Sıpıra jırawdın kóp jasaǵanı, qartayǵan waqtında Astraxannan Túrkiстанǵa sapar shegip kelip júrgenleride ras bolǵanı menen onıń jas mólsheri menen hádden ziyat kóp xanlardı kóre beriwi de reallıq turmıstan kóre mifalogiyaǵa ádewir jaqın turadı. Bul jaǵıdaylar

Jıraw tolǵawlarında folisofiyalıq tolǵaw baslı tema bolǵan. Jırawdın filosofiyalıq tolǵawlarında ananıń óz perzentine bolǵan mexri jáne de ómirlik joldası menen perzentin urısqa jiberip solardıń keliwin asıǵıslıq penen kútiwi, aman esen keliwi ushın kúni-túni duwada otırıwlarınıń jaqsı súwretleniwi jırawdın filosofiyalıq sheberliginen dárek beredi.

Soppaslı Sıpıra jırawdın geypara tolǵawları jumbaq tǵırinde de jazılǵan bolıp, bular balalardıń oy-órisin keńeytiw ushın oǵada xarakterli orındı iyeleydi.

Shınında da Soppaslı Sıpıra jıraw qaraqalpaq ádebiyatı tariyxındaǵı iri figura.

Bunday dewimizge sebep shayır bir-eki tolǵaw menen sheklenbegen. Hátte iri-iri dástanlardı da miyras etip qaldırǵan. Jırawdın tolǵaw jazıw usılı, sóziniń shireliligi, xalıqshılıǵı, filosofiyalıq pikir ańlata alıwı jaǵınan basqa jırawlardan kóre ádewir aldında turadı.

Juwmaqlap aytqanda ullı danışpanlarımız aytqanıday eger haqıyqatında shayırlıqtıń shınına jetken shayır bolsa onıń qosıqları qaysı zamannıń oqırmanları oqısa hám sol zamanǵa tuwra keledi. Bul pikirler tap Soppaslı Sıpıra jırawǵa qarata ayılıp turǵanday. Sebebi Soppaslı Sıpıra jıraw tolǵawları XV ásirde jazılса da búgingi XV ásir oqırmanlarınıń kewlinen jay almaqta oqırmanlardıń talaplarına juwap bermekte.

REFERENCES

1. N.Japaqov, K.Mámбетov, K.Sultanov, A.Kárimov. Qaraqalpaq ádebiyatı tarıyxı. Nókis. “Qaraqalpaqstan”, 1983
2. A.Nadirova Qaraqalpaq muzika tarıyxı. Tashkent “Sano-standart” 2018
3. S.Baxadırova Qaraqalpaq xalıq qanday xalıq. Nókis-Nawrız. 2017
4. Q.Ayımbetov Xalıq danalıǵı. Nókis. Qaraqalpaqstan. 1988
5. Q.Maqssetov Qaraqalpaq jıraw-baqsıları. Nókis. Qaraqalpaqstan. 1983
6. N.Dawqaraev Shıǵarmalarınıń tilıq jıynaǵı 2-tom. Nókis. Qaraqalpaqstan